

~ Saku vanim ehitis, klassitsistlik mõisa peahoone on uuemate andmete järgi ehitatud 1815, ent kuulsat Carlo Rossit enam maja projekti autoriks ei peeta. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

ALEVITE PÄRLEID

SAKU – ÕLLEPEALINN JA PÕLLUMAJANDUSTEADUSE KESKUS

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Tallinna külje all asuv Saku alevik tekkis 20. sajandi alguses õlletehase ja kitsarööpmelise Tallinn-Viljandi raudtee Saku jaama (1900) ümbrusse. Aleviku vanim ehitis – Saku mõisahoone – on üks terviklikumaid klassitsistliku arhitektuuri näiteid Eestis. 1876–77 ehitati mõisa vana õllekoda ümber auru jõul töötavaks õlletehaseks. 1914 kavatseti hakata rajama suurejoonelist Romanovi aedlinna praeguse Saku ja Männiku jaama vahelisele nõmmealale, mis jäi aga Esimese maailmasõja tõttu ehitamata. Teise maailmasõja eel oli Sakus umbes 400 elanikku, neist suurem osa õlletehase töölised. Tänapäevane Saku kujunes välja Teise maailmasõja järel. Olles küll kuulutatud õllepealinnaks, on aleviku arengut ja arhitektuuri kõige rohkem mõjutanud 1959. aastal siin tööd alus-

tanud Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituut, nüüdne Eesti Maaviljeluse Instituut. Saku kujunemisele põllumajandushariduse ja -teaduse keskuseks pani aluse 1924. aastal asutatud kodumajanduskool, mis töötas siinses mõisahoones 1945. aasta alguseni. Sama aasta lõpul kolis sinna Uuemõisast üle toodud põllumajandustehnikum, mis 1948 nimetati ümber Saku Maakorralduse ja Maaparanduse Tehnikumiks. Kooli õpilaste arvu suurenedes tekkis peagi ruumikitsikus. Sellest ülesamiseks hakati 1953. aastal ehitama uut õppehoonet, mille aluseks oli 1952. aastal Riikliku Põllumajandushoonete Projekteerimise Üleliidulise Instituudi (Giproselhos) koostatud projekt nr 259. Ehitamiseks muudeti Eesti Põllumajandusprojektiis keldri-

◀ Saku raudteejaam valmis koos kitsarööpmelise Tallinn-Viljandi raudteega aastal 1900 ning oli jaamahoonena kasutusel kuni 1971. Sama tüüpprojekti järgi ehitatud jaamahooned kohtab veel Lelles, Kärus jm. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

korrust ja vundamenti, sisekujundus tehti ümber Kunstifondi Tartu osakonnas. Kõige selle tõttu sai hoone valmis alles sügisel 1959. Silmapaistvale kohale rajatud esinduslik uusklassitsistlik hoone on tänapäevani üks Saku aleviku arhitektuuri maamärke. Siia lähedale ehitati kaheksa moodsat neljakorterilist elamut, mille eestiaegses vaimus projekti oli 1956. aastal teinud Põllumajandusprojekti arhitekt Harri Kingo.

Sakust hakati maaviljeluse instituudi eestvedamisel kujundama omamoodi näidist maa-asulate seas. 1962. aastal algas hoogne linnaliku alevi, nn Uus-Saku väljaehitamine, mida juhtinud kollektiiv (arhitektid Voldemar Herkel, Boris Mirov, Valve Pormeister ja insener Väino Kuusik) pälvis 1971. aastal NSV Liidu riikliku preemia.

› Esimesed kaheksa moodsat neljakorterilist elumaja ehitati tehnikumi õpetajate jaoks Uus-Saku tänavale 1958–1962. Eestiaegse välimusega majad projekteeris 1956. aastal arhitekt Harri Kingo. (Foto: Heiki Pärdi, 2013)

› Omaaegsete kuumade karniisidega täiendatud funktsionaalne eramu. Arhitekt Jüri Pilliroog (1967). (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

› Arhitektide Boris Mirovi ja Manivald Noore eksperimentaalprojekti järgi ehitatud 12 korteriga elamu (1965). (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

◀ Tänapäevase Saku üks mõjusamaid arhitektuurinäiteid ehitati üleliidulise tüüpprojekti (1952) kohandatud variandi järgi 1953–1959 Saku Põllumajandustehnikumi peahooneks (1959–1961). Hiljem kasutas hoonet aastakümneid Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituut ning aastatel 2002–2018 Saku Vallavalitsus. Täna tegutsevad seal Saku Gümnaasium, Saku Valla Kultuurikeskus ja raamatukogu. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

◀ Üks Eesti modernistliku arhitektuuri tähtteoseid oli 1968. aastal valminud Saku instituudi näitusepaviljon. Vahepeal aastateks saatuse hoolde jäetud hoone sai 2020 uue elu Saku vallamajana (arhitektid Karmo Tõra ja Alar Oruvee, sisearhitekt Riina Luuk). (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

◀ Hans Kõlli projekti järgi ehitati teaduslinnakusse neli viiekorruselist korterelamut. Arhitekti esialgne plaan oli krohvida punased tellis-seinad valgeks, ent kokkuhoiu tõttu jäi idee teostamata. Vasakpoolne beežiks krohvitud maja on ehitatud 1973, parempoolne 1975. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

◀ Valve Pormeister kavandas 1969. aastal Sakku ka taimekaitsejaama. Hoone valmis 1973, välisilmet uuendati 2022. Praegu töötab seal Põllumajandus- ja Toiduamet. (Foto: Heiki Pärdi, 2022)

Näidisasulaks kavandatud Uus-Saku ilmet kujundavad mitmed eriprojektide järgi püstitatud silmapaistvad hooned, nagu näitusepaviljon (1967), taimekaitsejaam (1973. Mõlema arhitekt Valve Pormeister) ning agrookeemia labor (ehitatud 1977–1983; arhitekt Hans Kõll). 1960. aastail ehitati Boris Mirovi ja Manivald Noore eksperimentaalprojekti järgi mitu suurt kortermaja. 1970.–1980. aastail põhines elamuehitus suurel määral 1969–1976 instituudi palgal olnud noore arhitekti Hans Kõlli projektidel, mille järgi rajati siia hulk moodsaid korterelamuid: nii suuri, mitmekorruselisi, kui rida- ja vaipelamuid. Instituudi kauaegne arhitektuurihuvilisest direktor Ilmar Jürisson oli kategooriliselt monteeritavate paneelilamute vastu, kuid Saku näidissovhoosi juhtide surve all püstitati teaduslinnaku serva, madalate vaipmajade kvartali kõrvale alates 1978. aastast kolm viiekorruselist elumaja, kuhu asusid elama muukeelsed sovhoositöölised. Maaviljeluse instituudi poolt väljaarendatud omanäolise teaduslinnaku arhitektuuri võib liigitada korporatiivarhitektuuriks – ühe suure firma maitse järgi ja raha eest loodud ehituskunstiks.

◻ Saku instituudis töötanud arhitekti Hans Kõlli eriprojekti järgi 1970–1974 rajatud modernistlik ridaelamu Pargi tänaval. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

< 1977. aastal ehitati Hans Kõlli projekti järgi keemia-laboratooriumi hoone, 1982 lisati juurde agrokeemia labori tiib. Hiljem on hoonet uuendatud ja täiendatud. Praegu töötab siin Põllumajandusuuringute Keskus. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

~ Veel üks Hans Kõlli projekteeritud hoone Sakus – nelja korteriga vaipelamu (1976). Neid ehitati esialgu kolm, kuid 1984 rajati aleviku serva lisaks terve kvartal. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

> 1981. aastal ehitatud modernistlik eramu Silla tänaval. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

> 1983. aastal valminud modernistlik elamu Tuule tänaval. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

> Näitusepaviljoni vastu, Juubelitamme teele Hans Kõlli projekti järgi ehitatud 24 korteriga elamu (1983). (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

< Arhitekt Voldemar Herkeli 1981. aastal projekteeritud eramu sai valmis 1985, aia kavandas Hugo Sepp. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

> Moodne ridaelamu aastast 2004, mille pikem variant asub teisel pool Lauliku tänavat. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Saku Toomase kiriku (2020) projekteerisid Kalle Rõõmuse büroo arhitektid Kristina Renter ja Juhan Pöld. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

< Saku uus tervisekeskus avati 2021. aastal, projekteeris arhitekti-büroo Raadius Arhitektid. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Arhitekt Koidu Lassmanni tüüpprojekti järgi valminud kauplus-restoran Räväl endisesse asukohta rajati aastal 2022 arhitekt Aleksander Skolimowski kavandatud kauplusehoone. (Foto: Heiki Pärdi, 2022)

Selle kõrval on Sakus ehitatud läbi aja ka väga palju eramaju. Neist on kujundatud aleviku põhjapoolses osas mõlemal pool Vääna ehk Saku jõge mitmeid rohkem või vähem aedlinlikke asumeid.

Viimastel aastatel ehitatud hoonetest on silmapaistvamateks 2020. aastal avatud Saku Toomase kirik, 2021 valminud uus tervisekeskus ning 2022 uksed avanud COOP-i pood, mis rajati vana, tüüpprojekti järgi ehitatud kauplus-restoran Räväl asemele. Eraldi väärib esiletoomist ühe kõige märgilisema Saku ehitise, Valve Pormeistri kavandatud näitusepaviljoni taassünd 2020. aastal, kui sellest sai vallamaja. 2020. aasta algul elas Sakus 4740 inimest.

KASUTATUD MATERJALE

<https://sakulugu.ee/Uurimused>: Heino Kärblane. Saku alevik. Saku, 1988.

Silja Loik. Korporatiivne arhitektuur ENSV-s Saku EMMTUI näitel. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia, 2011.